

ӨЗГЕ ТІЛДІ МЕКТЕПТЕРДЕ ОҚУШЫНЫҢ ТІЛІН ДАМУДА МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДІ ҚОЛДАНУ ТӘЖІРИБЕСІ

БАЯМАНОВА Гүлден

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті «филология және көптілді білім беру» институтының 2-курс магистранты
Алматы/Қазақстан
e-mail: guld.97@mail.ru

Аңдатпа. Мақал-мәтелдер – ауыз әдебиетінің ең байырғы, ең көне түрі. Ол – жасырлар бойы халқымыздың ұқыптап сақтап келген тәжірибесінің жиынтығы, ой-пікірінің түйіні, аңсаған асыл арманының арнасы, атадан балаға қалдырып келе жатқан мұра. Мақал-мәтелдер көркемдік бейнелі сөз айшықтарымен әсерлі. Олардың айтуға оралымдылығы, тілге үйіріле кететіндігі, ойдың өткірлігі, ұшықарлығы, тереңдігі мақал-мәтелдердің сапаларын анықтайды. Мақал-мәтелдер адамды сөз қадірін білуге, жақсы мен жаманды, қас пен досты айыра білуге, айналадағыларға мейірбан, кеңпейіл болуға, сезімтал болуға, халық шығармашылығының інжу-маржанын бағалай білуге баулиды. Мақалдар мен мәтелдер ұрпақтар ойының шежіресі мен халықтың рухани өмірінің практикалық энциклопедиясы. Мақалдар мен мәтелдер ұрпақтар ойының қиыннан қиыстырылған жүйесі мен қоғамдық – тарихи тәжірибеде қорытылған жиынтығы, даналық ойдың шежіресі мен халықтың рухани өмірінің практикалық энциклопедиясы. Олар - әлеумет өмірінің алуан саласы көркем образ түрінде бейнелеп, адамның сонау сәбилік дәуірінен сыр тартып, ұрпақтар үнінің жаңғырығынан елес беретін елгезек жанр. Осындай қасиеттерінің арқасында ұрпақтан – ұрпаққа таралып, еңбекші бұқараның құдіретті еңбек ұраны мен ежелгі ережесіне айналған келісті көркем сөз кестесін халыққа әрқашанда қасиетті мұра ретінде қастерлеп отырған.

Кілт сөздер: мақал-мәтел, тәжірибе, мұра, тіл, сөз қадірі

Кіріспе. Мақал-мәтелдер белгілі бір мерзімді камтиды. Мақал-мәтелдер-ауызша халық әдебиетіне ежелден келе жатқан,өзіндік ерекшеліктерімен танылған халықтың асыл ойларының көркемдік жиынтығы. Асыл мұра бұл күнді, ақыл-парасат деп санаса да, өмірді дұрыс көру арқылы шешуге болады. Онда халық өмірінің барлық тәжірибесінің адамгершілік өсиеттері баяндалған, халық даналығы сақталған. Қазақ мақал-мәтелдері-көркем әдебиетте сөздерді жаңғыртатын,айтылғанның мағынасын толықтыратын, сондай-ақ ұтымды және жинақы қолданылатын әдемі форма. Себебі бұл ұзақ уақыт сұрыпталған,қайта өңделген, дәлелденген асыл мұра. Адамның мінезіндегі бөтен қасиеттер мақал-мәтелдерде де үстірт көрінеді. Халық даналығымен танысуда мақал-мәтелдер ерекше тәрбиелік мәнге ие. Мақал-мәтелдер балалар әдебиетінде үлкен орын алады, өйткені олар терең мағынаға ие,сөзі ықшам және көркем, есте сақтау оңай және балаларды тәрбиелеуде ерекше рөл атқарады. Сонымен қатар, балаларға

арналған мақал-мәтелдердің ерекшеліктері олардың құрылымы мен құрылысында емес, мазмұны мен мағынасы тәрбие жұмысына, білім беру қызметіне байланысты екендігінде көрінеді [Абишева К.С., Абуева Р.Т. (2002).45-496.]. Мақал-мәтелдер терең ойлаудан басқа, балаларға тілді жаттықтыруға үйретеді, сөздік қорын байытады. Кез-келген халықтың ауызша шығармашылығында мақал-мәтелдердің көлемі аз, мазмұны бай, тіл-көркем шығарма. Мақал-мәтелдер адамдармен бірге жасайды, кейбіреулері ескіреді, басқалары жасарып, жаңа болып туылады. Мақал-мәтелдерде, халық шығармашылығының басқа түрлеріндегі сияқты, бастапқыда адамдар оны жаңғыртады,біреу естиді,есте сақтайды, өңдейді, өзгертеді және олар біртіндеп жалпыхалықтық мұраға айналады. Осылайша, мақал-мәтел - бұл ақыл-ой түйіні, белгілі бір адамдар өмірде көрген тұжырым.

Зерттеу әдісі. Мақал – мәтелдердің өміршеңдігі тілдің экспрессивтілігі мен тереңдігінде, аз сөздер есте сақтаудың ыңғайлылығында көп мағына береді. Мақал-мәтелдер тілде әртүрлі оқиғаларды, адам өміріндегі қатынастарды түсіндіреді. Мақал - анық емес , онда сөзбе-сөз мағынамен қатар, субтекст жиі кездеседі. Мысал ретінде сөзбе-сөз мағына алынады және негізгі ой баса айтылады. Мысалы, Тырнадан қалауыл қойсаң, төбеннен қиқу кетпес.

Мақал, әдетте, бүкіл адам баласына ортақ. Сондықтан бір халықтың мақал-мәтелі басқа халықтың туындысы ретінде қабылданады. Көптеген мақал-мәтелдер жылдан-жылға дамып, қоғамға,адамзатқа өзіндік септігін тигізеді. Қоянды қамыспен өлтіреді, Ерды намысын өлтіреді, Ұлы Отан соғысы кезінде де халықтың аузынан түспеді, майдандағы жауынгерлерді жігерлендіретін құрметті сөзге, ұранға айналды. Мақал-мәтелдердің шығу тарихын, дамуын қоғам өмірінен, элеуметтік ойдың өсуінен ажыратуға болмайды. Тек ауызекі сөйлеуде ғана емес, мақал-мәтелдер көркем шығармаларда жиі қолданылады. Ақын жазушылардың шығармаларында халықтық даналықты қолдана отырып, сол үлгі бойынша жаңа мақал-мәтелдер туады. "Аш бала тоқ баламен ойнамайды, тоқ бала аш баламен ойнамайды",- дейді Ыбырай Алтынсарин [Айдарбаева Ғ.Б. (2008) 246.].

Халық шығармаларының ішінде балаларға арнайы айтылған мақал-мәтелдер ерекше орын алады. Бұл барлық айтылған ойдың, насихаттың нәтижесі ретінде беріледі. Мысалы, «Ата балаға сыншы», деген халық мақалы бар [Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. (1983)9-10б.]. Бұл өмірлік тәжірибеден алынған жалғыз дана сөз. Балаларды тәрбиелеу мен тәрбиелеуде халық барлық асыл сөздерді, дана ойларды балаларға, жасөспірімдерге арнады. Ол өз өмірін баласына, немересіне қалдырды,ол мысал ретінде өмірінің жалғасы болады. Бала бауыр, көздің нұры деп бекер айтылмаған. Кімде-кім ұлының білімді, өнегелі азамат болып өскенін армандаған. "Оқу-білім азығы, білім-ырыс қазығы" [Қазақ мақал-мәтелдері (2001) 21б.]. Басқа тілді оқытуда мұғалім әр оқушының қабілеттерін, жеке ерекшеліктерін ескере отырып, оның педагогикалық мақсаты мен тәжірибесіне, шеберлігіне байланысты оқытудың тиімді әдістері мен тәсілдерін таңдайтыны

белгілі. Осы мақсатты іске асыру үшін білім алушы шығармашылық бағытта жұмыс істейтін болады: сауаттылықты қалыптастыру, сөздің мағынасын ұғыну, мәдениетті және мәнерлі сөйлеуге үйрету [Айгужиева А.З., Кусанова А.Д. (2008) 14.б]. Мемлекеттік тілді меңгеруде ауқымды сөздік қорымен қатар терең философиялық мағынасы бар мақал-мәтелдерді пайдалануға болады. Мақал-мәтелдер-бұл бейнелі түрде айтылатын жалпыхалықтық сөздер. Өздеріңіз білетіндей, мақал-бұл оның ғасырлық тәжірибесінен туындайтын дана тұжырымдар. Сондықтан да қазіргі таңда өзінің актуальды деңгейін түсірмеді [Аманова Ғ. (2012) 146 б.].

Талдау. Мақал-мәтелдердің тілі қарапайым және өте көркем, сөздік құрамы бар. Басқа ұлт өкілдерін, орыс тілді бөлім оқушыларын қазақ тілін оқыту кезінде фонетика мәселесіне ерекше назар аудару қажет. Қазақ тілінің ерекше дыбыстарымен мақал-мәтелдерді дұрыс айту дағдыларын қалыптастыру үшін келесі жұмыстар жүргізіледі:

1. мұғалімнің мақал-мәтелдерді оқып көрсетуі;
2. магнитофоннан мәтінді тыңдап, ондағы мақал - мәтелдерді табуы;
3. тыңдап, мақал-мәтелдерді қайталау, қатені түзету;
4. мәтінді, мақал - мәтелдерді қайта оқыту бойынша жұмыс;
5. мақал-мәтелдерді мәнерлеп оқу бойынша жаттығу жұмыстары;
6. мақал - мәтелдер айту қабілетін жаттықтыру;

Мәнерлеп оқыту мақал-мәтелдердің дұрыс орфоэпиясын қалыптастыруда үлкен маңызға ие. Мақал-мәтелдерді дұрыс айта алмау тыңдаушының түсініксіздігін тудырады және тыңдаушыға тиісті әсер етпейді. Мақал-мәтелдерді мәнерлеп айтуды үйрету үшін үйлесімділік заңына бағынып, ондағы әр сөзді дұрыс айту қабілетін үйрету керек. Мұнда мақалдағы әр сөздің нақты айтылуымен жұмыс жасалады. Сондай-ақ, мақалда күрделі фразаның айтылуын үйрету пайдалы [Дәуренбеков Ж. (2001) 12-13б.].

Оқушылардың тәрбие жағынан да, сөздік қорын молайтуда да мақал-мәтелдердің теңдесі жоқ екенін мойындай отырып, олармен қазақ тілі сабақтарында әртүрлі жұмыс түрлерін жүргізуге болады. Мақал - мәтелдерге байланысты жаттығулардың келесі түрлерін атауға болады:

- а) мақалдағы бір сөзді ауыстырыңыз, яғни қатені түзетіңіз;
- б) кейбір сөздердің орнына мақал-мәтелдер, сөздегі дыбыс көп нүкте қойып, оларды қосыңыз;
- б) жай сөйлем мен мақал-мәтелді бөліп көрсету; екі топқа бөлу, әр топқа белгілі бір тақырыптағы мақал-мәтелдерді айту;
- в) мақал-мәтелді ретімен орналастыру;
- г) мақалдың жартысы беріледі және оның соңы беріледі.

Сабақтың негізгі мақсаты - өзектілік. Сабақта мақал-мәтелдерге байланысты тапсырмалар, орындалған барлық жұмыстар сөйлеу әрекетін жүзеге асыруға бағытталуы керек. Тақырыптың соңында оқушының мақал-мәтелдер мен

грамматикалық заңдылықтарды қаншалықты жақсы меңгергенін анықтау мақсатында тест өткізуге болады.

Тест тапсырмаларын құрастыру кезінде әр мұғалім әр түрлі тапсырмаларды бере алады, мысалы:

а) берілген антонимге немесе синонимге қарап, мақалдан алынған сөзді табыңыз;

б) мақал-мәтел құрамындағы белгілі бір сөзді (сын есім, сан есім, есімдік) табу;

б) берілген мақал-мәтелдердің қай тақырыпқа сәйкес келетінін көрсету;

в) мақал-мәтелдің жалғасы;

г) орыс тіліндегі мақалдың қазақша баламасын табу;

ғ) мақалдағы эллипстің орнына тиісті санды салыңыз;

Қорытынды. Баланы оқыту мен тәрбиелеу, оған білім беру бүгінгі өмірмен ғана ұштасып жатқан дүние емес. Ол ұлттық тәрбиемен, көне тарих тағылымымен де астасып жатады. Сондықтан өткен тарихтағы кейбір мәселелерге мін беріп, олардан алар нәрселеріміз көп. Бүгінгі кезең – жаңашылдық кезеңі [Назарбаев Н.Ә. (2012) 86.]. Педагогикалық жүйеде оқыту мен тәрбиелеу жұмысын үнемі жетілдіріп, жаңашалап отыру маңызды факторлардың бірі. Қазіргі мектеп бағдарламаларын оқыту мен игерту бұрынғы жылдармен салыстырғанда қиындау. Ақпараттарды түрлі технологиялық жүйелерді қолдана отырып тыңғылықты да жүйелі түрде меңгерту мұғалімге қатаң талап ретінде қойлады. Яғни, баланың өзіндік білім алуына, логикасын дамытуына, ақпарат көздерін пайдалана білуіне, берілген білімді саналы түрде қабылдауға көмектесуі қажет.

Білімді, қабілетті, жан-жақты ұрпақ – еліміздің асыл қазынасы, болашағының жарқын болуының кепілі. Ал, ондай ұрпақты тәрбиелеп шығару үшін халықтық педагогикаға назар аударуымыз қажет. Бүгінгі біздің басты мақсатымыз – әрбір оқушының сана-сезімін ұлттық педагогика арқылы оятып, олардың бойына халықтық педагогиканың үлгілерін сіңіру. Ғасырлар бойы жинақталған тіл, дін, тәрбие, салт-дәстүр, мәдениетті пайдалана отырып, этнопедагогиканың іргетасын дұрыс қалыптастыру [Әбілдина С.Қ. (2009) 9-176.]. Бұл жерде айта кететін маңызды бір нәрсе, ұлттық тәрбиенің тек бір жақтан, мектеп жағынан ғана беріліп қоймай, үйде де, ата-ананың тарапынан да қолдау таба білуі. Осылай екі жақтан бірлесе іске кіріскенде ғана жақсы нәтижеге қол жеткізуге болады.

Қазақ халқының тілін, тарихын, салт-дәстүрін, ідебиеті мен мәдениетін ұмыта бастаған орыс тілді аудиторияны тәрбиелеуде бүкіл ел болып ат салысуымыз қажет [Табылдиев Ә. (1992) 1-26.]. Халқымыздың ұлттық құндылықтарына құрметпен қарауды үйрету – ұлттық болмысымыздың сақтап қалуына көмегін тигізері хақ!

Пайдаланылған әдебиеттер:

Абишева К.С., Абуева Р.Т. (2002). Мәдениет және этнопедagogика арқылы тәрбие мақсатын жүзеге асыру. – ЖОО аралық хабаршы. - №2. – 45-49 б.

Айдарбаева Ғ.Б. (2008). Өзге ұлт өкілдеріне қазақ тілін мақал-мәтелдер арқылы үйрету. //«VIII Сәтбаев оқулары» халықаралық ғылыми конференция материалдары мақала.- Павлодар. - 24 б.

Айгужиева А.З., Кусанова А.Д. (2008). Мақал-мәтелдердің тәрбиелік мәні. Павлодар. – 14б.

Аманова Ғ. (2012). Халықтық педагогика – даналық мектебі. – Алматы: 261 б.

Әбілдина С.Қ. (2009). Оқушылар тұлғасын қалыптастырудағы этномәдениеттің орны. – ПМУ хабаршысы. - №3. – 9-17 б.

Дәуренбеков Ж. (2001). Қазақ мақал-мәтелдері. – 12-13 б.

Қазақ мақал-мәтелдері (2001). Алматы, «Ана тілі». – 21б.

Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. (1983). Алматы: Ғылым, 7 том. – 9-10 б.

Назарбаев Н.Ә. (2012). «Қазақстан-2050» стратегиясы-Астана. – 8 б.

Табылдиев Ә. (1992). Халық тағылымы. Алматы. – 1-2 б.

References

Abisheva K. S., Abueva R. T. (2002). Madeniet zhane etnopedagogiqa arqyly tarbie maksatyn zhuzege asyru [Realization of the goal of education through culture and ethnopedagogy]. - JOO Aralyq Habarshy - №2. – 45-49

Aidarbayeva G. B. (2008). Ozge ult oqilderine qazaq tilin maqal-matel arqyly uiretu [Teaching the Kazakh language to representatives of other nationalities through proverbs and sayings]. // Materials of the international scientific conference " VIII Satpayev readings " article.- Pavlodar. - 24 p.

Aiguzhieva A. Z., Kusanova A.D. (2008). Maqal-matelderin tarbieliq mani [Educational significance of Proverbs and sayings]. Pavlodar.

Amanova G. (2012). Halyktyk pedagogiqa - danalyq kitaby [Folk pedagogy-School of wisdom]. - Almaty: 261 P

Abildina S. K. (2009). Oqushylar tulgasyn qalyptastyrudagy etnomadeniетtin orny [The place of ethno-culture in the formation of students ' personality]. - PSU habarshysy- №3. - pp. 9-17.

Daurenbekov Zh. (2001). Qazaq maqal-matelderi [Kazakh proverbs and sayings].

Qazaq maqal matelderi. (2001). [Kazakh proverbs and sayings] - Almaty, «Ана тили».

Qazaq tilinin tusindirme sozdigi [Explanatory Dictionary of the Kazakh language]. (1983). Almaty: Gylym, 7 том.

Nazarbayev N. A. (2012). Strategy "Kazakhstan-2050" - Astana.

Tabyldiev A. (1992). Halyq tagylymy [People's education]. Almaty.

Experience of using proverbs and sayings in the development of a student's speech in foreign-language schools

Gulden Bayamanova

1st 2 year master's student of the Institute of Philology and multilingual education
of the Abai Kazakh national pedagogical University
Almaty/Kazakhstan

Abstract. *Proverbs are the oldest form of oral literature. This is a collection of experience carefully preserved by our people for centuries, the essence of their thoughts, a legacy passed on from father to son. Proverbs and sayings impress with artistic, figurative expressions. The quality of proverbs is determined by their eloquence, sharpness of thought, dexterity, depth. Proverbs teach a person to appreciate words, to distinguish between good and evil, to be kind, compassionate, sensitive to others, to appreciate the pearls of folk art. Proverbs and proverbs are a chronicle of the thoughts of generations and a practical encyclopedia of the spiritual life of the people. This is a genre depicting various spheres of public life in the form of artistic images depicting the early childhood of man and echoes of the voices of the generations. Thanks to these qualities, the slender schedule, passed down from generation to generation and which became a powerful motto and an ancient rule of the workers, was always revered by the people as a sacred heritage. Proverbs have a complex system and a summary of generations and social and historical practices, the genealogy of wisdom and the practical encyclopedia of the spiritual life of people. This is a kind of genre that reflects in the form of an artistic image a diverse sphere of social life, introducing colors of a distant infant era into a person's life. Thanks to such qualities, which spread from generation to generation and became the ancient rule and slogan of the mighty labor of the working masses.*

Key words: *proverbs, experience, heritage, language, value of language*

Опыт использования пословиц и поговорок в развитии речи учащегося в иноязычных школах

Гульден Баяманова

Магистрант 2 курса Института филологии и полиязычного образования
Казахского национального педагогического университета имени Абая
Алматы/Казахстан

Аннотация. *Пословицы и поговорки - самая древняя форма устной литературы. Это собрание опыта, бережно хранимого нашими людьми на протяжении веков, суть своих мыслей, наследие, передаваемое от отца к сыну. Пословицы и поговорки впечатляют художественными, образными выражениями. Качество пословиц определяется их красноречием, остротой мысли, ловкостью, глубиной. Пословицы учат человека ценить слова, различать добро и зло, быть добрым, сострадательным, чутким по отношению к другим, ценить жемчужины народного искусства. Пословицы и поговорки - это летопись мыслей поколений и практическая энциклопедия духовной жизни народа. Это жанр, изображающий различные сферы общественной жизни в виде художественных образов, изображающих раннее детство человека и отголоски голосов*

поколений. Благодаря этим качествам стройный график, передаваемый из поколения в поколение и ставший мощным девизом и древним правилом трудящихся, всегда почитался в народе как священное наследие. Пословицы имеют сложную систему и краткое изложение поколений и социально- исторических практик, генеалогии мудрости и практической энциклопедии духовной жизни людей. Это своеобразный жанр, отражающий в виде художественного образа многообразную сферу социальной жизни, привносящий в жизнь человека краски далекой младенческой эпохи. Благодаря таким качествам, которые распространились из поколения в поколение и стали древним правилом и лозунгом могучего труда трудящихся народных масс.

Ключевые слова. *пословицы и поговорки, практика, наследие, язык, ценность языка.*